

ФРАГМЕНТИ О ЗАЈЕДНИЧКОЈ САРАДЊИ ИЗ ДНЕВНИКА ПРИМИСЛИ⁷⁵⁰

Велики учитељ и родитељ, Сергије Димитријевић је, из здравствених разлога, проводио зимске месеце на осунчаном Хвару, где је врло интензивно радио на изучавању радничког покрета, економске историје и студијама из нумизматике, које представљају једну од могућих основа *Corpus nummorum Serbiae*. Његов подстицајни пример следиле су чланови уже и шире породице, користећи овај прекрасан и лирски замаман амбијент, за своје студијске, публицистичко-писатељске и лирске послове и дневничке записе. Тако се догодило да су се почетком 1977, Милан, са супругом Љиљом, и аутор ове књиге, са породицом, нашли на Хвару.

Била је то прилика да се започну разговори о будућој књизи, која би захватила биографски и библиографски део, па су у том смислу учинили покушаје да заједнички уобличе нека скромна запажања о колективном/тимском и индивидуалном раду.

Из тог покушаја проистекао је прилог о сложенем односу појединачног, индивидуалног и колективног, тимског рада, као и о односу учитеља и ученика, где су коаутори назначили поједина недоречена промишљања о овој деликатној теми, имајући у виду доста различита искуства, с једне стране научно-аналитичког, а с друге литерарно-поетолошког. Тада скицирани и дуго занемаривани текст, укључили су у једну од првобитних, радних, верзија *Прилога* на крају ове књиге. После критичког читавања, заједно су закључили да поменути текст нема задовољавајући теоријски и поетолошки ниво, па су, у једном моменту, одустали од његовог објављивања.

Међутим, пошто се у међувремену одвијао посао на дигитализацији *Дневника примисли*, коју је Милан благовремено заговарао, имајући у виду жељу да буду сачувани, појавили су се фрагменти који сведоче о том заједничком боравку на Хвару, разговорима који су вођени и покушају да се поједине мисли из тих дијалога непретенциозно уобличе у један могући младалачки прилог.

⁷⁵⁰ Аутор ове књиге води дневнике од раних школских дана. У новије време, на иницијативу М. С. Димитријевића, почео је са њиховом дигитализацијом. Тако је, уз помоћ Надежде Ерић, дигитализовано понешто из јула 1967. Касније је Радмила Жугић, научни саветник, дигитализовала фрагменте *Дневника* из 1971-1972, 1973-1974, до 16. августа 1975; док је остао недигитализован други део из 1975. Жугићева је преуцала и део дневника из 1976, 1977, док преостале из поменутих годишта укуцава Милица Драгичевић.

Напоменимо овде да се у његовој личној архиви налазе десетине исписаних свезака разговора са Сергијем Димитријевићем; посебно су вредни пажње дневници вођени током његовог рада на *Историји Лесковца и околине (1918-1928)*, Лесковац, 1983. Додајмо овде да у ауторској архиви постоје 62 пребројане свеске дневничких бележака различитог формата, које је скоро систематски водио од почетка седамдесетих година прошлог века, до данас.

Овом приликом доносимо неке појединости из *Дневника примисли*,⁷⁵¹ које скрећу пажњу пре свега на њихово постојање, бројне записе о Сергију Димитријевићу, начину његовог рада, на заједничке напоре и настојања два поменуца коаутора, као и на поједине лирско-пејзажистичке записе:

29.01.1977.

У тренутку ових белешкарија, пристигли су су Љиља и Миша. Као да се успоставила нека магновена међусобна веза, а у процесу писања и нека прозивка, па се остварио овај контакт... Истог дана, предвече, ради пливања у базену, они су нас поново посетили. Тада се наметнула примисао да је брат Милан својеврсни духовно-поетски космос, који речима и визијама плоди нове студијске и лирске светове и помера замишљене границе постојећег... Моћан и самосвојан систем апстрактног мишљења. Недоречена расправа о различитим системима погледа на свет...

Током времена, код еминентних учењака, умноже се идеје у толикој мери, да они скоро нису ни физички у стању да их реализују, као што је то на пример Сергије Димитријевић, који је у шали говорио да би му била мало и два живота како би остварио своје науке. Оно што је он, делимично и Милан, радио захтевало би тимове сарадника .

*

С.Д. и хиљаде написаних страница, које релативно мало значе у односу на монументално замишљени *Corpus tumtorum Serbiae*, који је, и поред огромног Докторовог прегнућа, под знаком питања, у смислу довршавања. Да ли ће се стићи? А његово објављивање у деловима,

⁷⁵¹ У документарно-мемоарској писанији, из детињско-дечачког раздобља, помињу се дневници из 1954, док је био ученик VII₄ Осмогодишње школе „Петар Тасић“ и V₁₀ Више мешовите гимназије у Лесковцу. - Иза корица свеске од стотину листова, на унутрашњој страни, степенасто је исписано:

„Из /школског/ приватног живота“; а испод, на средини, Никола Цветковић.

Неки од првих тематски означених дневничких записа, насталих у Лесковцу, су: *Окука смрти* (4. I 1954); *Примање ђачких књижица* (18. I 1954); *Први пут на скијама и хајка на вукове* (27. I 1954); *Набујала Ветерница* (4. III 1954); *Казна* (12. III 1954); *Залутали нас* (13 и 14. III 1954), и да не наводим даље.

У истој свесци: *Дневник – 1955. год.* – Никола Ч. Цветковић, V₁₀ В. М. Г.

Следе дневнички записи, са датумима, без тематских назнака. До половине марта те године *Дневник* сам водио редовније; април и мај, само дан два, па тек понешто у јуну и августу, и „скок“ на 12. XII 1955. када помињем догађаје из новембра месеца, поводом казне укором Наставничког већа са смањењем оцене из владања на 3.

Из те 1955. године сачувана је и свешчица са почетничким стиховима; први је *Никада или Сети се*; а са друге стране прозни запис о јесени и мислима. Неке од тих песама су објављене, уз дотеривања и стилизацију, у збирци *Плаветно доба дечаства*. – *Приличје мисли о песничкој младости* – Саопштено на скупу о књижевном, критичком, новинарском и просветном раду Томислава Петровића, књижевника из Јагодине. Део објављен у *Саборнику*, часопису за књижевност, уметност и културу, год. XV, 2009, бр. 2, нова серија, Зборник радова са колоније XV, Параћин, 2010, стр. 13-24. Дигитализована целина у личној архиви аутора.

представља торзо капиталног остварења, које богати нашу историјску и нумизматичку науку.

*

Концепција Миланове и моје поезије, која се бави космичким визијама и представама, лирски оплођује и друге сфере, али не у свему и онтолошко суштаство.

*

Човеку, са могућностима и умењем откривања лепоте, не смета „седећа“ пасивна загледаност у дивоте Хвара, јер се и при том открива пуно тога што шетње не омогућују. А та лепота, што се доживљава, у сучељењу са простором заводљивих чари, несумњиво има великог удела у унутрашње складном организовању стваралачког процеса код Милана. Тај удео спољашње лепоте на склад и токове мисли, организацију асоцијација, продубљивање и развијање концепција – тек би требало испитати.

30.01.1977.

...У тренуцима, пре но што се појави сунце, Хварски кровови изгледају као громуљице неба, па узлећу у оним светлим прорезима што се виде између танких облачастих сенокоса. Записујем ово да тај тренутак лепоте незнано не мине!

*

...Свитања су над Хваром бескрајно различита и у тој мери неисцрпна очаравајућом лепотом. Свако свануће има своју боју, смисао и зрачење.

31.01.1977.

Вечерњи рад на тераси хотела „Адријатик“, што се узноси и вазноси заједно са светлима града – према тамновитом небу. Осећај јасне организованости хтења, намера, списатељских токова. У тренутку драговољне паузе, која није значила и прекидање тока мисли – одлазак до телефона на рецепцији (уговарање собе у „Амфори“, договор за сусрет са С.Д.). Задовољство смисленим самоорганизовањем у тренуцима списатељско-стваралачког процеса. Али, за кратко. Мишин изненадни долазак после вечере – нарушио је један део тих ваљано осмишљених намера. (Нисам могао отићи код С. Д., али што је још горе – немам снаге, начина и умења за борбу против спољашњих чиниоца нарушавања замисли и намера, које није довољно бранити од себе, од личне неумешности, дезорганизованости, већ више и чешће од онога изван нас, што их угрожава).

*

Белешкарећи ове примисли, понекад се питам над смислом поновног проживљавања појединих дневних догађаја, осећања, разговора. Шта то значи у систему мишљења? Куда води?

*

Из разговора са умним Братићем Мишом запажам да сам веома мало размишљао о основним питањима света и живота, а још мање суделовао у расправама о њима. То је последица мог предавања сваковрсним писанијама

и дангуби при том, која, ето, није допустила да се ваљано промисле и нека суштаствена питања.

*

Уживљавањем у разговор на одређену тему, када се говори не из промишљености, него из ранијег, нагомиланог интелектуалног и животног искуства – може се доћи до занимљивих запажања и исказа, и о ономе што није било предмет наших ранијих интересовања. У последње време, од када су почели процеси креативног самоосвешћивања, видну пажњу посвећујем феномену „*уживљавања*“.

До неких од ових запажања дошао сам у тренутку „физичког“ *опуштања* мисли, када сам после ненадне посете, отпратио Братића Мишу, трпећи и силовите налете буре што све може да раздеши...

01.02.1977.

Дуго ме је мучило питање: Како разговоре са Мишом, понекад и наметнуте, укључити у део стваралачке спознаје, продубљивања знања и представа? Јер, одговором на ово питање смањио бих оне штетне унутрашње тензије које намећу утисак дангубности, која то није...

Бележити поједине делове разговора са М.С.Д.; нарочито оне етеричне утиске и опажања што се при том најаве. Ето разрешења.

После овога ми је „свануло“.

*

Одмичем у аналитичким разматрањима „Лета у Дубровнику“ и „Привиђења“ Црњанског. За успешно успостављање појединих мисаоних и асоцијативних токова и веза, као и за ваљано формулисање неких представа, потребно је и мало среће. Да, и срећа или Божја помоћ, бивају неопходни у сваком озбиљнијем стваралачком раду.

*

Разговор са Мишом. Лична запажања:

Проблематична је употреба примера, поготову оних продуховљених и произвољних, у полемичком разматрању. Пример често има негативну функцију песничке фигуре у контексту строго-научних испитивања. Полемичар се онда поставља као *песник*, а не као саговорник поменутих проблема разматрања.

Примери којима се жели доказати једна представа, бирају се најчешће здраворазумски и то нарочито у ватри полемике, када у име убедљивости по сваку цену, замире критичка самосвест, па и мера у избирљивости примера.

*

Веома је опасна наглашена утилитарност, и тежња ка сврховитости, - у поимању света. Она најчешће одводи од есенције! Сам смисао живљења, па и многе животне ситуације и манифестације су изван утилитарности. То стално треба имати на уму.

*

Уметност и када је ангажована, излази из оквира уске сврсисходности.

*

Увек треба рачунати на елемент професионалне деформације у погледима људи, свим бићем преданих послу којим се баве, па и код оних који се према томе односе необавезно (у неким случајевима код њих је та деформација чак и више изражена). Професионална оријентација (сада намерно ублажавам) има много уплива у свакодневици битисања. Астроном који је стално окренут далекој светлости звезда, на пример, и на земљи, у доживљају ноћног пејзажа на мору, посматрајући светионик који „на сваких 15 секунди“ пушта сигнале, убеђено би тврдио да је то светионик на Вису, удаљеном више десетина миља, и када та светлост долази са неког мало више удаљеног рта.

Астроном и када је о земаљским светиљкама реч – мисли у астрономским релацијама.

02.02.1977.

Са одмицањем у писању, нараста свест о дубини мисаоног понирања у предмет разматрања, о површности појединих реченица и опаски. Први пут сам у прилици да кажем себи: -Хајд, повуци још мало, упри снаге и истераћеш мисао на чистину. Или: -Сада запни... о-рук – у продубљивању још овог става, и за данас ће бити готов посао.

Јест, сада све јасније знам за о-рук! У процесу мисаоног продубљивања неких ставова. За мене је откриће да ја то могу!

*

Разговор са Мишом. Лична запажања: -У немогућности да се формулишу неки општији ставови током дискусије, поједини учесници се исцрпљују у тражењу најпогоднијих илустрација и примера. Учесталим ређањем они се понајвише троше и аче са њима, подлежући заводљивости духовито пронађених илустративних детаља. И најбољи илустративни пример у ватри полемике, мач је са две оштрице. Миша: - Пример и аргумент су скоро синоними у научно-егзактним расправама. Добро употребљен пример у таквој дискусији је, више или мање, аргумент.

Позабавити се функцијом и карактером примера у књижевно-поетичким текстовима, поготову што они попримају улогу „узгредно испричаног“. Питање је колико тај узгредни говор, или исказ, функционализује поетолошку одредницу.

*

У шетњи са Мишом, скицирана концепција нашег бављења питањем односа колективног и појединачног рада.

Опаска: Уместо дескрипције примера захвално би било говорити концепције, могућа уопштавања, макар и кроз најличнију призму, визије о отвореном питању колективног и индивидуалног рада.

Постоје људи који у своје ингениозном уму обједињују колективитет; (сами собом значе институт у малом, као што је С. Д. на пример), али се то мало када признаје. Или, што је још горе, из те снаге ума,

који је институција за себе – појединци развлаче, отимају и поткрадају, прикривајући се иза паравана личног умовања.⁷⁵²

03.02.1977.

Са жаљењем запажам да ће остати недогледана и белешкарски неуобличена многа виђења Хварског града:

Када се у сам цик зоре погаси расвета по улицама, што је дотле лепотом војевала против тморине, тада почињу да се пале светиљке које некако чудно зраче из дубине мрака, из тврђаве ноћи, из живог меса мркине...

...У одређено доба дана, негде на пола пута до поднева (око 10^h или можда касније), појаве се гребени светла на крововима, нарочито по ивицама... То треба догледати!

... Захвално би било направити паралелу већ исписаном тексту о руменим одсевима кровова, јер они патинасти, стари, маховинасти, одају пригушени одсев светла, загаситог, бордо зрачења...

*

... Бруј црквених звона, ван подређености сату и времену технициране цивилизације. Тај бруј звона има своју логику, унутрашњи смисао, поруку и значење које треба разабрати...

Ово су само неке идеје које догодине ваља разрадити и уобличити, ако се при том не наметну и неке нове!

*

Постоје срећни тренуци када се опште стање духа подигне на ниво сликовитости исказа, па онда заједно зраче, не зна се ко више и моћније!

*

Из доброг распореда ствари, материјала за рад, из његове макар и само спољашње организације, могу да проистекну и неке идеје за наставак студијских захвата.⁷⁵³

04.02.1977.

...Под блеском месечине фамозно светлуцају обале, огољене од сталног бацања морских таласа. У том светлуцању има нечег нестварног што упућује на поништене праоблике живота, или на ћелу, што разголићује људску главу.

Најављивање дана у праскозорје као да почиње од тих огољених стена у даљини, а не од небеског руменила које као да тамо на пучини гута и упија

⁷⁵² Због разговора са Мишом, пропала је последња Хварска вечерња шетња са Дудом, у којој сам имао пуно тога да јој кажем.

⁷⁵³ Бојазан да ће дани што ми преостају овде на Хвару бити најмучнији и најтежи.

Доста садржајан рад на тексту о Црњанском, уз присутну свест да сам овде ради тог посла, а да ми поподне предстоји дангуба пресељења у „Амфору“.

модрине мора. Како без живота те стене могу животно да одјекују у оном празачетку?

И празнина има лепоту неспознатог савршенства; али та лепота нема душу!

Замах галобових крила и његов лет има други, измењени, смисао у овом раскрыљеном простору. Тамо, где тај лепет крила притешњују обале и градска сидришта, он подражава кретање мало усталасаног мора...

Ето, како, и поред свег труда, казивање о празном, што га испуњавају боје, може да остане мисаоно и подтекстно – једнобојно. Међутим, када се описује слика града, који је субјекат живљења, испод сваке речи, тока или слике, као да просијавају нека нова и друга значења.

*

Песнички живети и доживљавати свекодневицу битисања може за песника да буде погибелно. Непеснички живот лиричара је можда плодотворнији.

*

Обиман претходни рад и припрема за стваралачки узлет, код умних људи се догађа у њима самима, а не на виделу дана. Од тога они праве сублимно дело – не стављајући себе у руке другима. Али понеки пут је жалосно што не доведе до коначног резултата - *Cogrus nummogum Serbiae*.

С. Д. колико се брани да му неко не преузме и „покраде“ идеје и намере, толико је оно што је остварио, препустио на милост и немилост другима, припремајући им терен и основу за даљи рад, да је тај парадокс мени скоро неразумљив. Можда је у тој његовој напетој самоодбрани, која исцрпљује баш оне унутрашње снаге што нас организују и у личном раду, загубио могућност самосвесне разраде даљих концепција...

У вечерњим сатима надахнути рад са Мишом на заједничкој писанији о односу колективног и појединачног, у обухвату узноситих лепота Хвара.

Дангуба и чашћење са момцима на рецепцији. Умор и мала дезоријентација времена, које је већ ионако ишчилило.

05.02.1977.

...Зашумљена острвца, која се виде са прозора хотела „Адријатик“, заједно са изоштреним линијама брегова, негде у недохватној даљини, сећају ме на брегове мог и Милановог завичаја; на изукрштане линије у пресеку, што се са маглама утапају. Када се лепа испразност пучине иживи, онда се траже и прижељкују облици и простори завичаја...

*

У овом морски раскрыљеном поднебесју, поподневни рад са Мишом на конципирању основних теза и назнака за заједнички фрагмент текста „Однос учитеља и ученика“.

*

Сазрева свест о самодограђивању у стваралачком току и процесу скоро сваког корака и потеза, с преда и од позади, с лева на десно, из угла

оригиналности, проживљености, методолошке организованости, садржинске усмерености. И све то у један мах!

06.02.1977.

Пошто је стварање врло сложен процес, онда начин живота треба прилагодити стварању, а не уклапати могућност креације у неки чврст и крут оквир живљења, као што сам то најчешће чинио до сада, уз много личног „силовања“ и упорства. Чак ако се ради на више ствари упоредо (укључујући и текст о индивидуалном и колективном, М.С.Д.), са истанчаном пажњом ваља организовати време и у најпогоднијем тренутку остваривати одређени посао. То захтева будно и прецизно самопраћење и добро самоорганизовање. Ни један од предвиђених послова не треба потценити или преценити; нарочито треба водити рачуна о често неопходним припремним радњама, које се најчешће занемарују и ниподаштавају, а оне су саставни део стваралачког процеса, подједнако значајан као и сам тренутак формулисања (Миланова искуства из плодотворне сарадње са Николом Коњевићем).

*

Разумљиво је, да уз вишечасовни рад на Црњанском, потом на забелешкама о С. Д., на овим дневничким писанијама – није могуће делати и на путописним текстовима. (У ствари било би и то могуће, када би се на свему по мало закинуло). Ако сам у време, пре Дудиног доласка, у томе стизао, то је било нешто друго, као ни онда, ни део тих послова нисам могао остварити бавећи се Љубишом, лепотама живота и сластима љубави. Да, то је ипак било нешто друго. А сада? Сада, sazрела је свест о потреби продубљеног писања и стварања на основу широке и обилно ишчитане литературе – када читавање постаје саставни и неодвојиви део тог рада, који тражи много времена – што захтева нову, виталнију, флексибилнију самоорганизованост (о чему сам напред нешто забележио). – То значи да и *нова сазнања* о процесу рада и стварања, могу изнутра да мењају систем стваралачке самоорганизованости, а не само неке спољашње силе и притисци.

07.02.1977.

Песници и кад воле – воле невино! – рекао сам данас при случајном сусрету са Светланом. После, то је био разлог да напишем песму „Светлана – Светлани“ (радни наслов).

*

Од живота је важније одржавати систем у околностима које сами чинимо немогућим.

*

...У рано јутро дуго је лебдела префињена измаглица у оном сабијеном простору између Паклених отока и високих гребена удаљеног острва. Била је то нека маглена душа, или душица. У предвечерје, када се сунчево коло навезло на сам вршак те удаљене острвске гребене, тамо где је јутрос лебдела маглена душица, појавило се љубичасто треперење. На небу је гуснула румен изнад које је узростало плавоззеленкасто пространство, море је

све више модрило, подножје гребена се гасило, а љубичасто треперење се продужавало, продужавало, као што се понекад живот продужава Надом!

08.02.1977.

Дангубно је и илузорно предано и искрено разговарати, полемисати и расправљати са неискреним и према себи самом непоштеним саговорником.

*

Људи који су дубоко и озбиљно сумњали у своје стваралачке могућности, у првом моменту када им се оне ипак отворе, скоро изгубе главу. Тада се свим бићем и скоро без остатка предају том раду који их у потпуности обузме – овладавајући њиховим животом. Када рад у свему овлада животом, онда се појављује опасност да он почне самог себе да угрожава и то у оној најдубљој суштини смисла самих радних остварења.*

*

09.02.1977.

Још увек не умем целовито да мислим тако да у једном исказу буде садржан позитиван и негативан пол и све оно што је између њих. „Тотална мисао“ вероватно је врхунац мишљења! За сада мислим само у једном смеру, приметио сам говорећи Миши о могућем литерарном делу о Доктору „драми и трагедији његове породице“ – рекао сам – уместо да сам додао – али и о лепоти и богатству његовог живљења!

*

Да би један астроном уобличио нову визију космоса, он мора у себи да догради микрокосмос (промишљање о Миши).

*

Допуна неких ранијих размишљања: Хвар није само прекрасан декор, већ својом лепотом, јесте непосредан судеоник у процесима креативног дозревања.

10.02.1977.

... У рано јутро, на мутном и заоблаченом небу, које су развлагали ветрови, појавила се крпица мало искрзаног руменила. Ускоро та румен се почела растварати у усталасаној морској води, уз све веће читавање. И као што то бива у животу, то се догодило и на небу: што је притисак сивила био већи, то је руменило више одскакало...

12.02.1977.

...У тренуцима када и сунце примиче заласку, и када у њему почиње да румени и дозрева свест о самонестајању, са надањем сутрашњег поновног рађања, настаје невероватно и чудовишно раслојавање светлости, боја,

* Вечерњи сусрет са Мишом. Прочитавање и широко коментарисање неких од ових забележака.

зрачности, видици се померају, перспективе удвајају, даљине заодевају и пресвлаче, а небеско, земаљско и морско се бескрајно умножавају. Негде тамо у процепу, иза Хварских Паклених отока, златно разливање неба – измамљује површину мора, која обла, у полулуку, почиње да се диже навише. И та недогледна морска раван некако се изнутра упиње да полети небу и то баш тамо где је румен најтања и висина најприснија мору. Присности се измамљују и привлаче и када нису од овога света... Ако се човек здружи са њима можда ће га понети у ту ванземаљску присност која је мало хладна и шири студен око срца...